

Agnieszka LABUS

Politechnika Śląska, Wydział Architektury

PLANOWANIE PRZESTRZENNE I ODNOWA MIAST Z PERSPEKTYWY PROCESU STARZENIA SIĘ SPOŁECZEŃSTWA¹

Streszczenie. Niniejszy artykuł dotyczy procesu starzenia się społeczeństwa w aspekcie planowania przestrzennego i odnowy miast, w tym obszarów metropolitalnych. Dotyczy nowych uwarunkowań i możliwości rewitalizacji oraz identyfikacji społecznych i przestrzennych konsekwencji współczesnych przemian demograficznych.

Autorka pragnie zwrócić uwagę na nowe podejście do planowania przestrzennego, jako procesu złożonego i zróżnicowanego. Celem jest stworzenie nowych przestrzeni miejskich dla osób starszych, które jednakże powinny zawierać pozytywne relacje wobec wszystkich użytkowników miasta.

SPATIAL PLANNING AND URBAN RENEWAL PROCESS FROM THE PERSPECTIVE OF AGEING SOCIETY

Summary. This article concerns the process of aging in terms of planning and urban renewal, including the metropolitan areas. It applies the new circumstances and possibilities of regeneration and the identification of social and spatial consequences of contemporary demographic changes.

The author wishes to draw attention to the new perception of urban planning and society as diversified and fragmented. The aim is to create new urban spaces for the elderly, which should also have a positive impact on all residents and users of the city.

Obserwując nasze bliższe i dalsze otoczenie, nie zastanawiamy się nad problemami świata. *Współczesny obraz świata jest niezwykle zróżnicowany pod wieloma względami. Ludzie coraz częściej zaczynają zdawać sobie sprawę z tego, że świat jako całość stoi w obliczu wielu zagrożeń i problemów do niedawna nie dostrzeganych lub nie istniejących.*² Wyróżniamy m.in. następujące wyzwania, które są postrzegane jako zagrożenia, a które mogą stać się szansą dla odnowy miast:

¹ Przedstawiony temat jest częścią przygotowywanej rozprawy doktorskiej pod kierunkiem Dr. hab. inż. arch. Zbigniewa J. Kamińskiego (Prof. w Pol. Śl.).

² http://riad.pk.edu.pl/~naszapol/archiwum/NR30/TEXT/4_8.htm

- zmiany klimatyczne,
- globalizacja,
- zmiany demograficzne.

Obecnie żyjemy w czasie dużych zmian zachodzących nie tylko w Europie, ale i na całym świecie. Gospodarka nabrała wymiaru globalnego, struktury polityczne wciąż ewoluują, a rozwój technologii stwarza nowe możliwości w zakresie komunikacji i usług.

Istotnym współcześnie problemem są zmiany demograficzne. *Negatywne zmiany demograficzne stanowią poważny problem i wyzwanie dla Unii Europejskiej, rządów państw członkowskich oraz władz regionalnych* [3]. Najbardziej znaczące objawy przemian demograficznych to:

- wzrost długości życia społeczeństwa,
- malejąca liczba urodzeń,
- **proces starzenia się społeczeństwa,**
- zmieniające się struktury gospodarstw domowych i organizacja życia rodzinnego,
- skutki migracji.

Jedną z kluczowych zmian, z którą muszą się zmierzyć miasta, jest **starzenie się naszego społeczeństwa**³. Starzenie się społeczeństwa, będące skutkiem wydłużenia się ludzkiego życia i obniżającej się rozrodczości kobiet, zmienia zasadniczo strukturę ludności. W ten sposób obserwujemy wzrost ludności powyżej 50. roku życia. Wydaje się, iż osoby starsze mają coraz większy wpływ nie tylko na rozwój gospodarki i społeczeństw, ale także na kształt otaczającej ich przestrzeni.

Starzenie się społeczeństwa można traktować pozytywnie. Fakt, że żyjemy dłużej i cieszymy się lepszym zdrowiem, to duży sukces współczesnego społeczeństwa⁴. Jednak należy mieć na względzie, że zjawisko to jest szansą i wyzwaniem, a także jest zagadnieniem przekrojowym, wpływającym na wiele dziedzin działalności człowieka. Proces starzenia się społeczeństw, z uwagi na jego daleko idące konsekwencje ekonomiczno-społeczne, staje się przedmiotem uwagi nie tylko demografów, ale także polityków, socjologów, psychologów, geriatrów, architektów oraz powinien zwrócić uwagę urbanistów i planistów przestrzennych,

³ <http://www.wos.org.pl/sciaga/spoleczenstwo/problemy-demograficzne-na-swiecie-i-w-polsce.html>

Spoleczeństwa starzejące się – społeczeństwa krajów, gdzie przyrost naturalny jest bardzo niski lub ujemny, charakteryzują się dużym udziałem procentowym ludzi w wieku starszym oraz zmniejszającą się liczbą dzieci i młodzieży. Takie cechy są charakterystyczne dla krajów rozwiniętych – ich społeczeństwa określa się jako starzejące się.

⁴ Wydłużenie życia ludzkiego jest związane z rozwojem medycyny, lepszym standardem życia, świadomością społeczną, dostępem do środków masowego przekazu, które pełnią w tym wypadku rolę edukacyjną (np. edukacja w zakresie udzielania pierwszej pomocy).

ponieważ proces ten ma istotny aspekt przestrzenny, który nie powinien być pomijany w rozważaniach.

Spadek liczby urodzeń i wydłużenie się życia ludzkiego widoczne są w Europie od drugiej połowy ubiegłego wieku, a prognozy wykazują nie tylko utrwalenie tych trendów, ale i pogłębienie. Półwiecze 2001 – 2050 będzie okresem wielokrotnego wzrostu udziału osób stuletnich [2].

Dla każdego państwa ważna staje się znajomość kierunków procesów demograficznych zachodzących w społeczeństwie w ciągu najbliższych kilkudziesięciu lat. Celem tego jest poszukiwanie możliwości sprostania oczekiwaniom społecznym, jakie będą ujawniać się w miarę postępowania procesu starzenia się społeczeństwa [8].

Starzenie się społeczeństwa wpłynie na zmiany, które będą dotyczyć mieszkalnictwa, zagospodarowania przestrzennego, transportu, środowiska miejskiego, regionalnego oraz rozwoju regionów, czyli zagadnień planowania przestrzennego. Wyżej wymienione kwestie należy uwzględnić przy formułowaniu i weryfikowaniu strategii regionalnych, takich jak: plany przestrzenne, plany dotyczące budownictwa mieszkaniowego, infrastruktury itp.

1. Stan badań

Zależności między zmianami demograficznymi stają się w Europie przedmiotem wrostającego zainteresowania badaczy. Powoli nastaje etap, kiedy badacze i praktycy nabywają świadomość tego zjawiska oraz doceniają ważność tego tematu. Ważność i doniosłość tematu wyraża się przez liczne dokumenty strategiczne, takie jak **Agenda Terytorialna Unii Europejskiej na rzecz podniesienia konkurencyjności oraz trwałego i zrównoważonego charakteru zróżnicowanych regionów w Europie** i **Karta Lipska w sprawie Europejskich Miast Zrównoważonych** (2007). Mowa tam o ścisłej współpracy w celu utrzymania infrastrukturalnej ciągłości, która staje się celem dla lokalnych władz borykających się z niżem demograficznym. Konieczne są nowe formy zarządzania terytorialnego w poszczególnych regionach Europy oraz stworzenie przestrzeni dla potencjału innowacyjnego i gospodarczego na rzecz rozwoju. Istotną kwestią staje się dostęp do usług publicznych, takich jak opieka zdrowotna czy edukacja, stąd apel UE o swobodny i nieograniczony dostęp do technologii informacyjnych i komunikacyjnych we wszystkich regionach. Unia Europejska prowadzi swoje działania w kierunku konkurencyjnej i zrównoważonej Europy, gdzie zapewnione są warunki życia w społeczeństwie

zrównoważonym. *Obecne negatywne zmiany demograficzne stanowią poważny problem i wyzwanie dla Unii Europejskiej, rządów państw członkowskich oraz władz regionalnych; kryzys, jaki może zostać przez nie wywołany może spowodować załamanie się wielu polityk europejskich, w tym również polityki spójności; aby odpowiednio stawić czoła tym wyzwaniom, niezbędna jest dogłębna analiza przyczyn i możliwych skutków tego kryzysu, ze szczególnym uwzględnieniem jego wpływu na politykę regionalną* [3].

Tematykę starzenia się społeczeństwa podejmują liczne organizacje pozarządowe, które w swoich publikacjach piszą: *zdrowe i godne starzenie się stają się priorytetem Unii Europejskiej* [6].

W Polsce proces starzenia się społeczeństwa jest zauważalny przez socjologów, psychologów, geriatrów, natomiast kwestie przestrzenne wydają się być traktowane dość ogólnie, są niedoceniane lub wręcz pomijane. Zdają się to potwierdzać zapisy zawarte w takich dokumentach, jak: Strategie Rozwoju Województwa, Strategie Polityki Społecznej Województw, Raporty Rządowej Rady Ludnościowej – sytuacja demograficzna Polski 2007 – 2008, Memoriał Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN itp.

W nowej Strategii Metropolii Silesia (uchwalona w 2009 roku), w rozdziale pt.: „Zabezpieczenie potrzeb społecznych i dostosowaniu usług do potrzeb starzejącego się społeczeństwa”, mowa o wzroście liczby placówek Uniwersytetów Trzeciego Wieku i opieki paliatywno-hospicyjnej, pomijane są natomiast istotne kwestie związane z tym procesem tj.: dostępność usług, środków komunikacji miejskiej, zapewnienie bezpieczeństwa itp.

Autorka niniejszego artykułu pragnie zwrócić uwagę na to, w jaki sposób proces starzenia się społeczeństwa wpływa na miasta i regiony oraz na sytuacje, do jakich prowadzi:

- 1) wzrost udziału ludności starszej, tj. w wieku poprodukcyjnym, w ogólnej liczbie mieszkańców obszaru,
- 2) pogarszanie się stanu zdrowia mieszkańców obszaru,
- 3) wzrost zapotrzebowania na usługi i świadczenia dostosowane do potrzeb osób starszych,
- 4) migracja ludności w inne regiony i miasta,
- 5) rozwój nowych dzielnic mieszkalnych (osiedla seniorów),
- 6) zmiana charakteru dzielnic mieszkaniowych (starzenie się osiedli i ich mieszkańców).

Istotną kwestię stanowi fakt, iż współczesne zjawiska demograficzne są prawdziwym wyzwaniem dla polityki i planowania przestrzennego, gdyż mają doniosłe konsekwencje dla społeczeństwa, a ich obiektywny charakter i narastająca skala sprawiają, że nie poddają się prostym rozwiązaniom. Dlatego, aby dobrze rozpracować tę tematykę, ważne staje się lepsze

zrozumienie współczesności, w tym procesów, które zachodzą w dzisiejszym społeczeństwie, takich jak:

- ekonomizacja życia i prywatyzacja,
- wszechogarniająca konkurencja między miastami i regionami w dążeniu do pozyskania inwestycji, kapitału i tworzenia nowych miejsc pracy,
- działania związane z odnową miejską, podejmowane przez publiczne władze i ukierunkowane na podnoszenie konkurencyjności miast,
- polepszenie usług komunalnych (polepszenie środowiska życia).

2. Ogólne trendy w zakresie zmian demograficznych

Zauważalny jest wzrost świadomości różnorodnych skutków zjawiska starzenia się społeczeństwa. Obecne trendy demograficzne w Unii Europejskiej to wysoka i wciąż rosnąca długość życia oraz bardzo niski współczynnik dzietności. Przewiduje się, że tendencja ta będzie się pogłębiać. Obok czynników stricte demograficznych, wpływ będą miały także migracje, np. zarobkowe. Te zmiany spowodują w okresie od 2010 do 2050 r., iż zmniejszy się gwałtownie w społeczeństwie udział ludzi młodych, a zwiększy udział ludzi starszych.

Na całym terytorium UE wzrasta długość życia ludzi, a spada wskaźnik dzietności, czego skutki widoczne są na szczeblu regionalnym, choć w zróżnicowany sposób. Modele zatrudnienia i migracji oddziałują z wyżej wymienionymi trendami, przynosząc **skutki o charakterze przestrzennym i terytorialnym**.

Pewne czynniki są nie do uniknięcia, tj. *starzenie się społeczeństw* czy wyludnianie się pewnych obszarów – wskazują one na to, jak wygląda dzisiejsza sytuacja i jak będzie przebiegał ten proces w kolejnych latach.

Nadchodzące trendy dotyczące osób starszych wiążą się m.in. z: lepszym wykształceniem, innymi oczekiwaniami spędzania wolnego czasu, lepszym zapleczem finansowym, co związane jest z nowymi potrzebami, które należy uwzględnić w planowaniu przestrzennym. Wzrost liczby seniorów stworzy nowe potrzeby społeczne w dziedzinach: zdrowia, wypoczynku, komunikacji, konsumpcji kultury i dóbr materialnych. Będzie to proces masowy [7].

Proces starzenia się społeczeństwa stanowi poważne wyzwanie pod względem gospodarczym, finansowym, społecznym oraz przestrzennym. Europa rozpoczęła przygotowania, aby sprostać temu wyzwaniu, niektóre państwa członkowskie osiągnęły już

znaczne postępy w tym zakresie, np. przez reformy systemów emerytalnych. Trendy demograficzne doprowadzą do zasadniczych zmian w naszych społeczeństwach. Będą wywierać istotny wpływ na potencjał wzrostu gospodarczego i prowadzić do wyższych wydatków publicznych, związanych z emeryturą, opieką zdrowotną, ale także infrastrukturą, budownictwem mieszkaniowym i kształceniem [4].

Trendy demograficzne i zagrożeniach dla miast, które płyną z naszego otoczenia, powinny zainteresować nie tylko demografów, polityków czy socjologów, ale także architektów, urbanistów i planistów przestrzennych. Starzenie się miast jest trendem, który tworzy zagrożenia dla dynamiki i żywotności miast⁵. Miasta są zagrożone, ponieważ nie są przygotowane do zajmowania się ludźmi starymi, nic więc dziwnego, że ludzie starzy „uciekają” z miast, jeżeli mogą sobie na to pozwolić. Dzisiaj twierdzimy, że miasta są głównymi motorami cywilizacyjnymi rozwoju, dlatego priorytetem staje się ochrona miast przed upadkiem i stworzeniem bardziej atrakcyjnego środowiska życia dla wszystkich ludzi, w tym w zdecydowanie większym stopniu dla ludzi starszych.

3. Osoby starsze – zróżnicowanie grupy

Osoby starsze nie stanowią jednorodnej grupy. Są zróżnicowane pod względem płci, pochodzenia, niesprawności oraz własnego postrzegania etapu życia, na którym się znajdują. Chcąc odpowiednio sklasyfikować tę grupę społeczną, konieczne jest zapoznanie się z określonymi podziałami, jakie proponuje literatura.

Granice starości [2] określamy jako:

- **chronologiczne**, które wyznacza wiek kalendarzowy,
- **biologiczne i psychologiczne**, określane przez testy sprawnościowe,
- **ekonomiczne**, określające wiek poprodukcyjny,
- **prawne**, określające uprawnienia emerytalne.

W literaturze wyróżnia się poszczególne etapy starzenia się ludności, których przebieg jest związany z warunkami i sposobem życia jednostek. Wyodrębnia się następujące etapy [8]:

- 60 – 69 lat – początek starości,
- 70 – 74 lata – wiek przejściowy,

⁵ Wzrasta udział ludności w wieku poprodukcyjnym.

- 75 – 84 lata – wiek zaawansowanej starości,
- od 84 lat – niedołączna starość.

W badaniach i programach dotyczących osób starszych przyjmuje się **50. rok życia**, jako granicę starości.

Istnieje także podział osób starszych ze względu na stopień sprawności i wynikające z tego określone potrzeby (odpowiednie dostosowanie funkcji w miastach i regionach). Stąd podział na trzy typy:

- Typ A – osoby starsze, sprawne psychofizycznie,
- Typ B – osoby starsze, o obniżonej kondycji psychofizycznej,
- Typ C – osoby starsze, wymagające opieki paliatywnej.

Przyszłe pokolenia osób starszych będą miały zupełnie inne doświadczenia życiowe niż pokolenie przedwojenne i prawdopodobnie będą się odznaczać wysokimi aspiracjami osobistymi, także w okresie późnej jesieni życia. Na to inne postrzeganie świata mają wpływ takie zmiany zachodzące w społeczeństwie, jak: model małżeństwa, zmiany w wielkości rodziny, częstsze posiadanie własnego domu, wzrost dochodów w przypadku niektórych i trwałe ubóstwo w przypadku innych, model emerytury, okres aktywności zawodowej, rozwój prywatnych usług opieki i zagospodarowania czasu wolnego. Te czynniki wpływają na przyszłe potrzeby i oczekiwania osób starszych. Wzrost dochodów, poprawa opieki zdrowotnej i zdrowy styl życia przyczynią się do wydłużenia ludzkiego życia. Oznacza to, że więcej osób będzie potrzebować pomocy, aby utrzymać samodzielność na tym etapie życia. Należy zwrócić uwagę na wzrost liczby osób starszych sprawnych psychofizycznie, aktywnych, które także posiadają określone potrzeby, a które często są pomijane przy opracowywaniu strategii regionalnych, w tym planów przestrzennych.

4. Planowanie przestrzenne i starzejące się społeczeństwo

Proces starzenia się społeczeństwa ma wymiar przestrzenny, chociaż wydaje się to często kwestionowane. Istnieje także pogląd, który powinien zyskiwać na znaczeniu: *Życie*

w starszym wieku stało się jednym z głównych wyzwań planowania przestrzennego i gospodarki mieszkaniowej (Andreas Huber)⁶.

Ważny staje się aspekt przestrzenny, który ujawnia się w planowaniu miejskim: budownictwie mieszkaniowym, infrastrukturze, rewitalizacji miast. Nie jest to związane wyłącznie z osobami starszymi, ale w różnym wieku. Istotne staje się rosnące zróżnicowanie potrzeb osób starszych: samotnych, niepełnosprawnych, mieszkających w najuboższych dzielnicach miast lub na peryferyjnych obszarach miejskich [1].

Dawniej koordynacja różnych polityk w planowaniu przestrzennym zdominowana była wąskim myśleniem o kosztach i kategoriach fizycznej przestrzeni. W obliczu współczesnych wyzwań konieczne powinno być spojrzenie na planowanie przestrzenne w inny sposób. Planowanie przestrzenne powinno więcej uwagi zwrócić na starzenie się społeczeństwa. Powinno tworzyć zintegrowaną politykę, biorąc pod uwagę konsekwencje przestrzenne, jakie wywołuje starzejące się społeczeństwo.

W latach 60. planowanie przestrzenne zajmowało się tymi zagadnieniami w sposób dosłowny, kierując uwagę na rozmieszczenie funkcji. Ważne były aspekty architektoniczne i urbanistyczne: domy seniora, zespoły mieszkaniowe dla osób starszych, zakłady mieszkaniowe, zakłady opieki, centra geriatryczne [10]. W latach 90. zmienił się sposób myślenia w planowaniu przestrzennym, związane to było m.in. z zagadnieniem zrównoważonego rozwoju.

Techniczne podejście do planowania przestrzennego, charakterystyczne dla wcześniejszej fazy jego rozwoju, dzisiaj jest niewystarczające. W większym stopniu musimy zajmować się procesami i dynamiką rozwoju. Należy podjąć próbę odpowiedzi na pytanie, czym jest planowanie przestrzenne w aspekcie procesów zachodzących w społeczeństwie? Alternatywą dla ujęć tradycyjnych jest nowe spojrzenie na planowanie przestrzenne, które kwestie starzejącego się społeczeństwa nie sprowadza wyłącznie do kategorii domów starców i ośrodków opieki, ale uwzględni szersze spojrzenie na sprawy związane z tym procesem i jego dynamiką.

Obecnie w planowaniu przestrzennym nie można też pomijać zagadnienia rynku. Przecistawianie zagadnień planistycznych działaniom rynkowym nie sprzyja zrównoważonemu rozwojowi, wręcz przeciwnie, sukces w dużej mierze zależy od włączenia

⁶ Dr Andreas Huber jest geografem i pracownikiem naukowym w ETH Wohnforum. Jego główną dziedziną badań jest starość, prowadzi międzynarodowe badania związane z wiekiem migracji, demografii i rozwojem jakości. http://www.postfinance.ch/medialib/pf/en/doc/prod/dossier/50plus/live/doss_live14_priv.Par.0001.File.dat/doss_live14_priv_de.pdf

się w procesy rynkowe. W tym kontekście można widzieć ludzi starszych jako ogromny, niewykorzystany zasób ludzki. Zwiększająca się liczba osób starszych wpływa na rynek, generując zapotrzebowanie na nowe usługi i inne formy dotyczące rozwoju gospodarczego. Tak zwana srebrna gospodarka może tworzyć pozytywne przesłanki dla odnowy miast i podnoszenia konkurencyjności regionów. Osoby starsze dysponują coraz większą siłą nabywczą, chociaż środowisko to jest na pewno zróżnicowane. Stanowią coraz liczniejszą grupę konsumencką na rynku mieszkaniowym, rynku usług kulturalnych, rozrywkowych, farmakologicznych, turystycznych i informatycznych, a zatem stwarzają nowe możliwości dla rozwoju regionalnych i miejskich gospodarek. Należy tworzyć warunki przestrzenne (plany, zapisy itp.) dla rozwoju tego typu gospodarek.

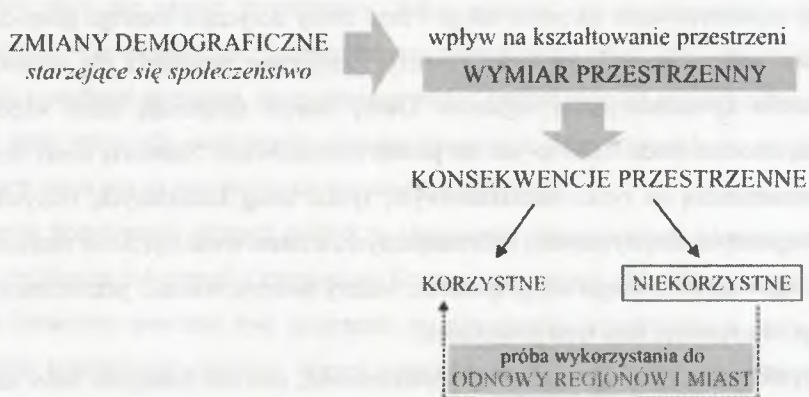
W wyniku polaryzacji przestrzennej społeczeństwa, niektóre kategorie ludzi starszych, takie jak osoby mieszkające w zaniedbanych dzielnicach miast oraz na peryferyjnych terenach miejskich, są zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Problemem jest dostępność usług dostosowanych do zróżnicowanych potrzeb i oczekiwań osób starszych, niezależnie od miejsca ich zamieszkania.

W dobie gwałtownie starzejącego się społeczeństwa, nowym wyzwaniem staje się odnowa miast, uwzględniająca ten proces.

Rozwój medycyny, upadek przemysłu oraz degradacja wielkich obszarów to tylko niektóre naturalne procesy, które mają wpływ na zagadnienia przestrzenne. Migracje ludzi z miast na wieś wpływają na rozwój nowych obszarów zasiedlania i degradację starych obszarów zasiedlonych. Należy zadać pytanie, w jaki sposób wykorzystać procesy społeczne do kształtowania bardziej zrównoważonego rozwoju przestrzennego? Jak wykorzystać proces starzenia się społeczeństwa do odnowy przestrzeni miejskiej i regionalnej? Ważne są aspekty: społeczny, ekonomiczny, polityczny, przestrzenny itp., a analizowana przestrzeń powinna być rozpatrywana z uwzględnieniem różnych przestrzennych skal: **globalnej, europejskiej, krajowej, regionalnej i lokalnej.**

Nie należy zapominać o tym, że przestrzeń powinna być przyjazna wszystkim osobom, w każdym wieku, które ją użytkują. Strategie polityczne i usługi powinny odzwierciedlać fakt, że jedno podejście do wszystkich grup wiekowych lub segmentacja wiekowa nie są odpowiednim rozwiązaniem.

5. Odnowa miejska w dobie starzejącego się społeczeństwa

Rys. 1. Schemat – zmiany demograficzne i ich wpływ na kształtowanie przestrzeni (oprac. autor)
Fig. 1. Diagram – demographic changes and their impact on the shaping of space (by author)

Starzenie się miast (mieszkańców miast) wymusza próbę rewitalizacji miast, pod warunkiem, że niekorzystne konsekwencje przestrzenne zamienimy w korzyści płynące z odnowy regionów i miast.

W obszarach metropolitalnych istotny staje się rozwój funkcji unikalnych. Należy mieć na względzie to, że ludzie starzy „uciekają” z miast, jeżeli tylko mogą sobie na to pozwolić. To co wartościowe w miastach, powinno być lepiej wykorzystane przez ludzi starszych, na przykład przez lepsze (atrakcyjniejsze) kształtowanie przestrzeni publicznych z uwzględnieniem potrzeb tych ludzi.

Z regionem miejskim (metropolia i otoczenie funkcjonalne)⁷ zestawiane są walory miasteczek w otoczeniu wielkich miast. To co zamierało, było „senne” i „uśpione”, bo nie wytrzymało bliskości metropolii, teraz jest odkrywane jako idealne środowisko dla ludzi, których tempo współczesnego życia męczy i którzy poszukują spokojnego środowiska zamieszkania, robienia zakupów i wypoczynku. Natomiast bliskość metropolii daje poczucie bezpieczeństwa (szpital, przychodnia, opieka, szybka pomoc).

⁷ Społeczeństwo Metropolii jawi się jako rozdrobnione i zróżnicowane pod względem: wieku, płci, potrzeb itp. Już od początku lat 90. widoczna jest zmiana myślenia o planowaniu przestrzennym. Postępująca globalizacja, pojęcia ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju, wprowadziły nowe pojmowanie kształtowania urbanistyki. Następuje potrzeba zajęcia się poszczególnymi jednostkami w skali mikro, nie jest dzisiaj aktualne postrzeganie społeczeństwa, z którego wyłania się przeciętny użytkownik przestrzeni – Modułor (Le Corbusier). Poważnym wyzwaniem staje się zróżnicowanie społeczne, które niesie ze sobą nowy sposób patrzenia na przestrzeń nas otaczającą.

W metropolii należałoby dostrzec znaczenie lokalizowania tych specyficznych funkcji/urządzeń/usług, które mogą mieć zdolność „przyciągania” ludzi starszych nawet z innych dużych ośrodków w kraju lub z zagranicy. Warunkiem jest, aby były to urządzenia/usługi konkurencyjne w stosunku do tego, co oferują inne ośrodki w konkurencyjnym otoczeniu. Należałoby zwrócić uwagę na pozycjonowanie tych funkcji, umiejscowienie w regionie i mieście.

Obserwując wybrane obszary w metropolii o nagromadzeniu ludzi starszych, dostrzegamy możliwość działań organizacyjnych, które mogą aktywizować tych ludzi i czynić ich **wartościowym i miastotwórczym elementem miasta** (Uniwersytety Trzeciego Wieku, wolontaryzm wspomagający innego rodzaju działania itp.).

Warto zwrócić uwagę na fakt, że myśląc o odnowie miast i regionów, nie można koncentrować się wyłącznie na ludziach starych, ale podejmując działania skierowane do ludzi starych, można zadziałać też aktywizująco na ludzi młodych, którzy mogą prowadzić firmy świadczące określonego rodzaju usługi i rozwijać działalność wspomagającą bardziej zrównoważony rozwój miast i regionów.

6. Miasta, ludzie starsi i odnowa miejska – przykłady działań

Jak już wspomniano wcześniej, do tej pory skupiano się na technicznym kształtowaniu przestrzeni dla osób starszych, podczas gdy istnieje także inne spojrzenie na planowanie przestrzenne.

Z ogólnego przeglądu problematyki wydaje się, że zdecydowanie za mało jest projektów poruszających tematykę odnowy miast w aspekcie starzejącego się społeczeństwa. Poniżej przytoczono pięć różnego rodzaju działań zrealizowanych w ostatnich latach w tym zakresie.

Konferencja w Oslo „Oslo Spirit”, 21 – 23 maja 2000 r., zorganizowana przez OECD: *Ageing, Housing and Urban Development*, której tematem było starzenie się społeczeństw, mieszkalnictwo oraz rozwój miast. Konferencja miała charakter interdyscyplinarny, była konferencją międzynarodową, w której uczestniczyli specjaliści różnych dziedzin: ekonomiści, naukowcy, statystycy, architekci, bankierzy, planiści przestrzenni, socjologowie, psychologowie, gerontolodzy, w sumie reprezentanci 17 państw. Poruszono na niej temat polityki miejskiej i zarządzania, które mogą stać się bardziej elastyczne i innowacyjne. Stwierdzono, że potencjał osób starszych powinien być wykorzystywany do lepszej jakości życia. Starzenie się społeczeństwa wpływa na planowanie przestrzenne i rozwój w zakresie

mieszkalnictwa, zagospodarowania przestrzennego, transportu i środowiska miejskiego. Zauważono coraz większą rolę nowych technologii w krajach członkowskich, którą można wykorzystać w planowaniu przestrzennym w aspekcie starzejącego się społeczeństwa. Wspomniano także o *uniwersalnym planowaniu*, wywodzącym się ze Szwecji (*design for all*), będącym cenną innowacją w praktycznym myśleniu, polegającą na planowaniu przestrzeni w aspekcie całej społeczności, z uwzględnieniem potrzeb tych społeczności, które najbardziej tego potrzebują. Zastanawiano się, jak zmodyfikować miasta, aby dopasować je do potrzeb osób starszych oraz co ma przyczynić się do polepszenia życia wszystkich mieszkańców miast (zasada zrównoważonego rozwoju). Konferencja miała uświadomić rangę i ważność podjętego tematu i to, że niektóre państwa zaczęły działać już w tym kierunku, ale większość zadań jest dopiero przed nami.

Konferencja, która odbyła się w **Melbourne** 28 sierpnia 2008 r.: *Odnowienie terenów miejskich – wpływ na ludzi starszych*, miała na celu zbadanie, w jaki sposób system planowania przestrzennego związany ze starzejącym się społeczeństwem wpłynie na zdrowie i dobrostan społeczności w ciągu najbliższych dziesięcioleci. Konferencja, dotycząca odnowy obszarów miejskich, miała na celu przeprowadzenie specjalistycznych badań nad starzeniem się społeczeństwa oraz zachęcanie do szerszej debaty publicznej. Zastanawiano się jak odnowa miast i wsi wpływa na starzenie się społeczeństwa, jako integralny element rozwoju społecznego, stawiane były pytania o kwestie poprawy formy fizycznej mieszkań i systemów transportowych w celu umożliwienia starszym osobom wyjścia poza dom⁸.

Zbliżona tematyka została poruszona w **projekcie ReUrban** oraz materiałach z konferencji, która odbyła się w Krakowie 29 września 2005 r. Projekt koncentrował się na trendach demograficznych: starzeniu się społeczeństwa i wyludnianiu centrów miast. Stwierdzono, że obszary śródmiejskie tracą znaczenie podczas rozrastania się suburbia kosztem terenów otwartych (suburbanizacja⁹ i dezurbanizacja¹⁰). Dlatego to zaburzenie

⁸ <http://www.latrobe.edu.au/news/articles/2008/article/ageing-experts-to-tackle-the-big-urban-challenges>

⁹ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Suburbanizacja>

Suburbanizacja (ang. *suburb* – przedmieście) to jedna z faz rozwoju miasta. Polega ona na wyludnianiu się centrum i rozwoju strefy podmiejskiej. Wynikiem suburbanizacji jest rozwój infrastruktury (zabudowa mieszkaniowa, punkty handlowo-usługowe, połączenia komunikacyjne) na obszarach podmiejskich oraz tworzenie się tzw. miast sypialni, których mieszkańcy dojeżdżają do pracy do centrum.

¹⁰ <http://portalwiedzy.onet.pl/82475,,,dezurbanizacja,haslo.html>

Dezurbanizacja, deurbanizacja – proces społeczny i kulturowy, którego zasadniczym efektem jest odpływ ludności z dużych ośrodków miejskich, dekoncentracja handlu, przemysłu i usług, zanik tzw. miejskiego stylu życia i upowszechnianie się wiejskiego stylu życia. Szczególnym przypadkiem deurbanizacji są procesy suburbanizacyjne, polegające na odpływie ludności (głównie przedstawicieli klasy średniej) ze ścisłych centrów miejskich na obszary rozwijających się podmiejskich jednostek osadniczych. Suburbanizacja traktowana jest niekiedy jako stadium bezpośrednio poprzedzające dezurbanizację.

równowagi powinno być połączone z koncepcją reurbanizacji, rozumianej jako wieloaspektowy proces odnowy centrów miast w aspektach społecznym, gospodarczym i środowiskowym. Projekt poszukiwał odpowiedzi na pytania: jaka jest rzeczywistość obszarów śródmiejskich i problemów mieszkaniowych i co zrobić, żeby poprawić warunki życia, aby ludzie chcieli tam mieszkać? Zostały przeanalizowane cztery miasta: Lipsk (Niemcy), Bolonia (Włochy), Leon (Hiszpania), Lublana (Słowenia). Warto nadmienić, iż ten projekt jest jednym z pierwszych działań podjętych w Polsce, wspierającym rozwój obszarów miejskich na podstawie szerszej wiedzy europejskiej w tej dziedzinie¹¹.

Projekt badawczy ETH Wohnforum (2006/2007, Zurych) porusza kwestię nowych modeli życia starzejącego się społeczeństwa. Stwierdzono, że nadal istnieje wiele możliwości rozwoju nowych form zamieszkania dla osób starszych. Mowa tu o nowych zbiorowych formach życia, sąsiedztwie, wspólnotach mieszkaniowych lub domowych oraz projektach integracyjnych. Podkreślono, że na chwilę obecną brak jest badań naukowych, które dawałyby wgląd w nowe modele zamieszkania dla osób starszych. Projekt został przeprowadzony we współpracy z siedmioma firmami i instytucjami. Spektrum oceny projektów sięga od wspólnot mieszkaniowych i gospodarstw domowych, po prywatne, instytucjonalne ośrodki dla seniorów, zarówno w lokalizacjach miejskich, jak i wiejskich. Projekt składał się z dwóch etapów. Pierwszy etap polegał na zebraniu informacji na temat zakresu, charakterystyki i wymagań nowych form zamieszkania na starość oraz z metody POE (oceny budynków, np. elementy konstrukcyjne, usługi). Wszystko to było badane na 13 przypadkach innowacyjnych rozwiązań. W drugim etapie odbywały się rozmowy na temat mieszkań i jakości społecznej w danych ośrodkach instytucjonalnych. Istota wyciągniętych wniosków dotyczyła skutecznego planowania i realizacji przyszłych projektów sporządzonych dla ludzi starszych.¹²

Projekt badawczy conDENSE, maj 2006 – kwiecień 2009: *Społeczno-przestrzenne konsekwencje przemian demograficznych w dużych miastach środkowoeuropejskich*, finansowany przez Fundację Volkswagena, miał na celu identyfikację społecznych i przestrzennych konsekwencji współczesnych przemian demograficznych w miastach Europy Środkowej. Przebadano wybrane miasta w Polsce (Gdańsk, Łódź) oraz w Republice Czeskiej (Brno, Ostrava)¹³. Stwierdzono, że w miastach w Europie Środkowej panuje przekonanie

¹¹ <http://irm.krakow.pl/en/reurban.html>

¹² http://www.postfinance.ch/medialib/pf/en/doc/prod/dossier/50plus/live/doss_live14_priv.Par.0001.File.dat/doss_live14_priv_de.pdf

¹³ Główne kryteria wyboru to liczba mieszkańców powyżej 200 tysięcy, obserwowana tendencja spadkowa oraz problemy postsocjalistycznej restrukturyzacji.

o stałym wzroście ludnościowym, mimo iż rzeczywistość temu przeczy. Procesy miejskie są w dużej mierze konsekwencją regresywnych procesów demograficznych. Zmianie ulegają nie tylko liczba mieszkańców miast, ale także dominujące wśród nich cechy demograficzne. Związane jest to z pojawieniem się nowych trendów rozwoju miejskiego. Szczególną uwagę skupiono na starych obszarach wewnątrzmijskich, które po dekadach zaniedbań mają szanse przekształcić się w atrakcyjne dzielnice mieszkaniowe.¹⁴

Przytoczone powyżej przykłady działań potwierdzają aktualność podjętej w artykule tematyki. Na znaczeniu zyskuje zagadnienie planowania miast i regionów w kontekście starzejącego się społeczeństwa.

7. Podsumowanie – nowe wyzwania dla planistów przestrzennych

Planowanie przestrzenne i odnowa miast z perspektywy procesu starzenia się społeczeństwa mają ścisły związek z innymi procesami zachodzącymi we współczesnym świecie, m.in. z procesami ekonomicznymi, kulturalnymi, społecznymi itp.¹⁵

Planiści przestrzenni stają wobec świadomości, że następna generacja osób starszych będzie znacząco różnić się od dzisiejszej – ich styl życia również będzie zróżnicowany. Projektowanie domów opieki, tworzenie „złotych gett”, czyli zamkniętych osiedli, inkluzywnych przestrzeni urbanistycznych, staje się coraz bardziej anachroniczne. Nie należy tworzyć „luksusowych parków geriatrycznych”, które odetną dodatkowo ludzi starszych z życia miejskiego, ze szkodą dla wszystkich. Przestrzeń urbanistyczna powinna być kształtowana z myślą o ludziach starszych, ale z uwzględnieniem jej pozytywnego wpływu na wszystkich mieszkańców. Powinna być odczuwana jako przestrzeń bezpieczna i umożliwiająca łatwą orientację przestrzenną.

Odnowa miast jest działaniem, które powinno w większym stopniu brać pod uwagę aspekt starzejącego się społeczeństwa. Należy mieć na względzie to, że budowa nowych domów jest bardziej kosztownym rozwiązaniem niż zaadaptowanie starych do potrzeb osób starszych. Starsi ludzie niechętnie zmieniają swoje przyzwyczajenia i otoczenie. Przestrzeń powinna być wielofunkcyjna i atrakcyjna dla użytkowników, dająca szanse na funkcjonowanie społeczeństwa zróżnicowanego.

¹⁴ http://www.condense-project.org/pl_home.html

¹⁵ OECD, *Ageing, Housing and Urban Development*, Francja 2003

W planowaniu przestrzennym należy brać pod uwagę relacje społeczne w odniesieniu do relacji przestrzennych: miasto – wieś, obszary centralne – obszary peryferyjne metropolii (atrakcyjność miejscowości na obrzeżach miejskich metropolii).

Podjęta tematyka wymaga jeszcze wielu badań w dziedzinie planowania miast i regionów w celu znalezienia optymalnych rozwiązań odpowiadających współczesnym wyzwaniom, jakie są związane z procesem starzenia się społeczeństwa.

Bibliografia

1. Ferry M., Baker R.: Strategie regionalne a starzenie się społeczeństwa. Age Proofing Toolkit – zestaw narzędzi służących uwzględnianiu zagadnień związanych z wiekiem społeczeństwa. Wydawnictwo Komitetu Regionów UE, Glasgow 2006.
2. Frąckiewicz L. (red.): W obliczu starości. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2007.
3. Komisja Rozwoju Regionalnego: Projekt opinii Elisabeth Schroedter pt.: Demograficzna przyszłość Europy 2004-2009, Parlament Europejski, INI/2007/2156.
4. Komisja Wspólnot Europejskich: Sprostanie wyzwaniom związanym ze skutkami starzenia się społeczeństwa w UE. Komunikat Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Sprawozdanie na temat starzenia się społeczeństwa, 2009.
5. OECD: Ageing, Housing and Urban Development. OECD, Paris 2003.
6. Platforma Europejska Osób Starszych, CoverAGE, 2009, www.forum.senior.info.pl
7. Rządowa Rada Ludnościowa: Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2007 – 2008, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bip/BIP_raport_2007-2008.pdf
8. Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M.: Podstawy Gerontologii Społecznej. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006.
9. Szatur-Jaworska B.: Społeczne problemy ludzi starych, [w:] Frąckiewicz-Wronka A., Zrałek M. (red.): Polityka społeczna. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 1998.
10. Włodarczyk J., Strabel W.: Specjalne formy budownictwa mieszkaniowego – wskazania i wytyczne. Arch&Urbs, Katowice 1991.